

ZRÍNYI MIKLÓS
ÉS A MAGYARORSZÁGI
BAROKK KÖLTÉSZET

ZRÍNYI MIKLÓS ÉS A MAGYARORSZÁGI BAROKK KÖLTÉSZET

*Tudományos konferencia
Eger, 2020. szeptember 3–5.*

Szerkesztette:
Bene Sándor és Pintér Márta Zsuzsanna

Eger, 2021

Szakmai lektor:

Dr. Jankovics József CSc
tudományos főmunkatárs

Dr. Hausner Gábor PhD
tudományos főmunkatárs

ISBN 978-963-496-197-0

A borítón (Ismeretlen magyarországi festő), Zrínyi Miklós apoteózisa (16. sz. vége)
Szépművészeti Múzeum, Régi Magyar Gyűjtemény, ltsz. 75.3. M
© Szépművészeti Múzeum 2021

© A szerkesztők és a szerzők 2021

A kiadásért felelős
az Eszterházy Károly Egyetem rektora
Megjelent az EKE Líceum Kiadó gondozásában
Kiadóvezető: Nagy Andor
Felelős szerkesztő: Domonkosi Ágnes
Nyomdai előkészítés, borító: Csombó Bence
Megjelent: 2021-ben

Nyomta és kötötte: Alföldi Nyomda Zrt., Debrecen
Felelős vezető: György Géza vezérigazgató.

Förköli Gábor

Zrínyi félreismert olvasmánya: Nicolas Caussin*

Az elhanyagolt olvasmány

Nicolas Caussin (1583–1651) *La Cour sainte* (A szent udvar) című monumentális műve politika és vallás összeegyeztetésének nagyszabású kísérlete volt XIII. Lajos Franciaországában, és ehhez a szerző mind elméleti alapvetéseket, mind pedig bőséges történelmi és életrajzi példaanyagot is kínált. Zrínyi Miklós csáktornyai könyvtárában három kötet is megvolt belőle olasz fordításban, a kutatás mégsem foglalkozott velük részletesebben.¹ Klaniczay Tibor megállapította, hogy Caussin szövegszerű hatása nem mutatható ki Zrínyi politikai-katonai értekezéseiben, amiben minden bizonnyal igaza is volt.² Viszont Caussin művének és Zrínyi prózájának a lehetséges tematikus összefüggéseit, a szöveggenézisnél tágabban értelmezett kapcsolódási pontjaikat sem vizsgálta. Ennek mindenekelőtt az lehetett az oka, hogy Nicolas Caussin jezsuita szerzetesként a katolikus érdekeket szem előtt tartó *dévot* ('áhítatos') párthoz húzott, és magát Richelieu politikájával szemben határozta meg. Márpedig a politikus Zrínyi elsősorban a francia abszolutizmus története és elmélete felé tájékozódott, műveiben előszeretettel idézte jelölve vagy jelöletlenül Pierre Matthieu, Gabriel Barthélemy de Gramond és Jean de Silhon munkáit – utóbbi mint a *Vitéz hadnagy* diskurzusainak forrása és egyenesen Richelieu apológétájaként ismert.³ Klaniczay érdektelenségét az magyarázhatja, hogy az abszolutizmus politikai elméletével kapcsolatban többek között Friedrich Meinecke, valamint francia részről Étienne Thuau munkásságán keresztül tájékozódott, akik hagyományteremtő könyveikben élesen elválasztották egymástól a modern államelméletet a *dévot*-k

* A szerző a tanulmány elkészítésekor Bolyai János Kutatási Ösztöndíjban részesült.

¹ KLANICZAY Tibor, szerk., *A Bibliotheca Zriniana története és állománya*, — History and Stock of the Bibliotheca Zriniana, összeáll. KLANICZAY Tibor, HAUSNER Gábor, KOVÁCS Sándor Iván, MONOK István és ORLOVSKY Géza, Zrínyi-könyvtár 4 (Budapest: Argumentum Kiadó – Zrínyi Kiadó, 1991), 351–352 (455, 456, 457. sz.).

² KLANICZAY Tibor, „Zrínyi helye a XVII. század politikai eszméinek világában”, in Uő, *Pallas magyar ivadékai*, 153–211 (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1985), 186–187.

³ Uo., passim.

által képviselt, archaikusnak tartott, valláserkölcsei alapokon nyugvó politizálás-tól.⁴ A modernnek az államrezont, a hétköznapi erkölcs és a politikum elválasztását képviselték, a tacitizmus vagy más egyéb irányzat köntösében megszelídített machiavellizmust, míg ellenfeleik a pozitív uralkodói erénytant erőltették, azt a naiv álláspontot, amely szerint a vallás érdekeinek szem előtt tartása, a magánerkölcsei tisztaság az uralkodóban garanciát jelentenek a sikeres politikához. A Richelieu abszolutizmusa és a *dévot* párt ellentétét azonban a mai francia historiográfia már másképpen látja. Az újabb eredmények szerint a két tábor között nem volt meg a fent vázolt éles elméleti ellentét, Richelieu katolikus főpapként az egyház érdekeit szem előtt tartva politizált, a politikai hatalom elméletét teológiai alapokra helyezve, ugyanakkor a *dévot*-kra sem volt feltétlenül jellemző a teljes politikai naivitás, így a *prudentia* (*prudence*) erényét ők is nagyra tartották. Amiben véleményük eltért, az a főminiszteri pozíció megítélése volt: személyes ellenszenveiken és eltérő politikai érdekeiken túl a *dévot*-k szerint ugyanis ennek a tisztségnek a megléte és Richelieu kormányzása sértette az uralkodó isteni jogát.⁵ Érdeemes tehát ennek tükrében újra elővenni ennek a pártnak az elméleti szerzőit, akiknek Zrínyi könyvtárában a legnagyobb nevű képviselője kétségtelenül Caussin atya volt.

Már csak azért is érdemes foglalkozni vele, mivel Zrínyi nemcsak beszerezte, hanem bizonyíthatóan forgatta is könyvét. Az első kötetben ugyanis szerepel tőle egy saját kezű bejegyzés, egy olasz *adagium* – „I fiumi sono triburtarij al mare sino al ultima goccia [recte: gocciola] di aqua” –, amelyet Kovács Sándor Iván Zrínyi egyik versével is összefüggésbe hozott.⁶ Érdeemes felfigyelni arra is, hogy míg az első kötet kiadója az a velencei Marco Ginammi volt, akinél a Zrínyi számára olyannyira fontos Silhon *Il Ministro di Stato*-ja is megjelent, addig a birtokában lévő másik két kötetet már a bolognai Carlo Zenero adta ki. Vagyis Zrínyi nem elégedett meg kedvelt velencei könyvkereskedőjének kínálatával, hanem a bolognai kiadásokat is beszerezte. Ez természetesen már a kor viszonyai között sem

⁴ Friedrich MEINECKE, *Die Idee der Staatsräson in der neueren Geschichte*, hg. Walther HOFER (München: R. Oldenbourg Verlag, 1963, 3. kiad.); Étienne THUAU, *Raison d'État et pensée politique à l'époque de Richelieu* (Paris: Athènes, 1966).

⁵ Caroline MAILLET-RAO, „Dévots”, valamint Orest RANUM, „Machiavélisme”, mindkettő in *Dictionnaire Richelieu*, sous la dir. Françoise HILDESHEIMER et Dénes HARAI, Dictionnaires et références 33, 95–99, 239–241 (Paris: Honoré Champion, 2015); Caroline MAILLET-RAO, *La Pensée politique des dévots: Mathieu de Morgues et Michel de Marillac: Une opposition au ministériat du cardinal de Richelieu*, Bibliothèque d'histoire moderne et contemporaine 49 (Paris: Honoré Champion, 2015).

⁶ A hátsó kötéstábla belső oldalán: KLANICZAY, *A Bibliotheca Zriniana...*, 351 (455. sz.). KOVÁCS Sándor Iván, „»Mert szerencse vigasztal«: Vélekedések néhány Zrínyi-könyvjegyzetről”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 91–92 (1987–1988): 179–184, itt: 184; KOVÁCS Sándor Iván, „Utószó: a Zrínyi-könyvjegyzetek kutatástörténete és néhány irodalomtörténeti tanulsága”, in KLANICZAY, *A Bibliotheca Zriniana...*, 465–505, itt: 493. A párhuzamos Zrínyi-verssorok: „Kifut Tebrus partra, hon maga folyását / Tengerben adóul önti, hamarságát.” (*Arianna sírása*, 16.)

lehetett különösebben nehézkes, de talán ez az apróság is valószínűsíti, hogy Zrínyi odafigyelhetett a szerzőre, műveit tudatosan igyekezett összegyűjteni.

Nicolas Caussin Habsburg Birodalom-beli recepcióját nemrég Marie-Élizabeth Ducreux alapos tanulmányban dolgozta fel. Caussin könyveinek magyarországi példányait összegyűjtve csupa olyan nevet említ, amelyeket Zrínyivel összefüggésbe hozhatunk:⁷ Lobkowitz-Poppel Éva, a Zrínyi-fiúk nevelőanyja fiától, a Zrínyi által szinte testvérként tekintett Batthyány Ádámtól kapta saját példányát; Caussin ott volt annak a Csáky Istvánnak könyvespolcán is, akihez Zrínyi 1663–64 között szép és gondolatgazdag leveleket írt politikai hírekről, a hazai hadtudomány szomorú helyzetéről, a személyes önfeláldozás szükségességéről;⁸ végül pedig Caussin megvolt Pázmány Miklósnak, a bíboros unokaöccsének is, akinek saját *Syrena*-kötete volt, sőt talán még a *Mátyás-elmélkedések*et is olvasta.⁹ Ezért sem lehet érdektelen vállalkozás, ha most újra felütjük Caussint.

Nicolas Caussin és a politikai karrierék példázatosága

Ki volt Nicolas Caussin, és miért lehetett érdekes Zrínyi számára? Troyes-i és párizsi tanulmányai után 1607-ben lépett be a jezsuita rendbe. Rouenban retorikát tanított, majd a jezsuiták híres La Flèche-i kollégiumába alkalmazta, ezt követően pedig 1618-tól a párizsi Collège de Clermont-ban, a ma is működő Lycée Louis-le-Grand elődjében oktatott. 1637 márciusában aztán nagy megtiszteltetés érte: Richelieu őt választotta ki, hogy többedmagával XIII. Lajos gyóntatója legyen. Decemberben azonban hirtelen megromlott a viszonya a főminiszterrel, és el kellett hagynia az udvart. Bretagne-ba ment, Rennes-ben, majd Quimperben élt, és a halál is az utóbbi városban érte 1651-ben. Az először 1624-ben publikált *La Cour sainte* című műve után a leghíresebb munkája az 1620-as *Tragoediae sacrae* című kötete, amely öt latin nyelvű történelmi drámát tartalmaz – tartós népszerűségét mi sem jelzi jobban, mint hogy a 18. századi magyarországi jezsuita színjátszás

⁷ Marie-Elizabeth DUCREUX, „Le Politique et l’Homme chrétien: Les jésuites et la pédagogie des vertus au xviiie siècle dans la Monarchie des Habsbourg : Nicolas Caussin, Henri et Guillaume Lamormaini”, *L’Atelier du Centre de recherches historiques: Revue électronique du CRH*, 08 (2011. június 3.), <https://doi.org/10.4000/acrh.4173> (hozzáférés: 2020.05.02).

⁸ ZRÍNYI Miklós, *Válogatott levelei*, s. a. r. BENE Sándor és HAUSNER Gábor, Régi Magyar Könyvtár: Források 6 (Budapest: Balassi Kiadó, 1997), 133–134, 139, 144–145, 149–150.

⁹ KLANICZAY Tibor, *Zrínyi Miklós*, Irodalomtörténeti Könyvtár 14 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1964, 2. átdolg. kiad.), 595; KOVÁCS Sándor Iván, „Zrínyi Miklós verseskönyvének kiadástörténete és példányai: Utószó az Adriai tengernek *Syrenaia* hasonmás kiadásához”, in ZRÍNYI Miklós, *Adriai tengernek Syrenaia, Bécs, 1651*, hasonmás kiadás, 5–79 (Budapest: Akadémiai Kiadó–Magyar Helikon, 1980), itt: 34–37.

számára is fontos minta volt Caussin.¹⁰ Ugyan eredeti bemutatóikról nem tudunk, de az biztos, hogy a La Flèche-ben töltött évek alatt írta ezeket, és valószínűleg az iskolai színjátszás számára akart velük anyagot nyújtani. A drámákban megidézett történelmi alakok közül több a *La Cour sainte*-ben is visszaköszön. A két műben az is közös, hogy mindkettő a jámbor és az istenfélő ember számára ellenséges környezetként mutatja be az udvart, ahol négy veszedelmes szenvedély uralkodik: a szerelem, a megbecsültség (*honneur*) és a vagyon (*fortune*) utáni vágy, a harag és a bosszúvágy, valamint az irigység. Caussin ezeknek a szisztematikus bemutatásához saját bevallása szerint is korának egyik bestsellerét, Nicolas Coëffeteau *Tableau des passions humaines* (Az emberi szenvedélyek tablója) forgatta.¹¹

A *La Cour sainte* eredetileg két vaskos kötetből álló mű. Az első kötetben Caussin atya elméleti jellegű tanításait fejt ki, a másodikban pedig életrajzokkal illusztrálja fő meglátásait. Ez utóbbi részben ó- és újszövetségi, illetve antik és modern történelmi alakok szerepelnek, elsőként az uralkodók, majd a királynék és a nemes hölgyek, majd a hadvezérek és az államférfiak, végül pedig az udvarban megforduló egyházi emberek, köztük próféták és püspökök. Akár a *Tragoedia sacrae*-ben, Caussin itt is exemplum-szerű történetekkel igazolja alapvető tanítását, amely szerint a vallásos maximákat be kell tartani az udvarban és a politikában is, különben Isten büntetése nem marad el. Ezekben a történetekben az udvar a vallásos és még inkább az egyházi ember számára idegen közegként jelenik meg, ugyanakkor erre a problémára a megoldás nem a világtól való elhúzódnás, hanem a bátor és tudatos helytállás, ahogy azt Caussin atya rendtársa, Szalézi Szent Ferenc *A jámborság útja* (*L'Introduction à la vie dévote*) című művében is olvashatta.¹² Szabad és kell is tehát arra törekedni, hogy a szent udvart itt a földön is megvalósítsuk. Ennek az ideológiának a kimunkálása más francia jezsuita szerzőktől sem volt idegen. Hubert Mugnier, Caussin tanítványa is lehetségesnek

¹⁰ Márta Zsuzsanna PINTÉR, „Le théâtre jésuite dans le Royaume de Hongrie”, in Uő, *Le théâtre dans le Royaume de Hongrie aux XVIIe et XVIIIe siècles*, trad. Krisztina KALO et Krisztina SERES, 35–51 (Nagyvárad: Partium Kiadó, 2015), 41–42. (A tanulmány szerzőjének ezúton mondok köszönetet, amiért erre az adatra fölhívta a figyelmemet.)

¹¹ Jean-Frédéric CHEVALIER, „Contextualizing Nicolas Caussin’s *Tragoedia Sacrae* (1620): Moral Issues in the Portrayal of Passions”, in *Drama, Performance and Debate: Theatre and Public Opinion in the Early Modern Period*, ed. Jan BLOEMENDAL, Peter EVERSMAAN and Elsa STRIETMAN, 253–268 (Leiden–Boston: Brill, 2012), 257–261, illetve életrajzi összefoglaló: 254. A tanulmány további bibliográfiát tartalmaz Caussin tanulmányozásához.

¹² Szalézi Szent Ferenc hatásáról ld. Raymond DARRICAU, „Saint François de Sales d’après l’oeuvre du père Nicolas Caussin jésuite (1583–1651)”, in *L’Univers salésien: Saint François de Sales hier et aujourd’hui*, sous la dir. Hélène BORDES et Jacques HENNEQUIN, 345–361 (Paris: Université de Metz, 1994); Patrick GOJON, „Nicolas Caussin et le Traité de la conduite spirituelle selon l’esprit du B. François de Sales”, in *Nicolas Caussin: Rhétorique et spiritualité à l’époque de Louis XIII*, sous la dir. Sophie CONTE, *Ars Rhetorica* 19, 189–205 (Berlin: LIT Verlag, 2007); CHEVALIER, „Contextualizing Nicolas Caussin’s *Tragoedia Sacrae*...”, 257.

tartotta az istenfélő, sőt az Isten dicsősége által beragyogott udvar ideálját. 1647-ben adta ki *La Véritable politique du prince chrestienne* (A keresztény fejedelem valódi politikája) című értekezését, amelyet Louis de Bourbonnak, a később Mazarin hatalma ellen föllázadó „nagy Condé”-nak is nevezett hercegnek ajánlott, akinek a család dijoni udvarában a nevelőjeként tevékenykedett.¹³ Mugnier vaskos értekezésében egyenesen a hagyomány által tévesen Szent Pál tanítványának, Areopagita Dénesnek tulajdonított mű, *A mennyei hierarchia* című értekezés angeológiai fejtegetései alapján vezette le, hogy a királyi hatalom az udvarban az isteni fény tükröződéseként és kisugárzásaként, a király és az alattvalóinak a viszonya pedig az angyali hierarchia földi másaként képzelhető el.¹⁴ A szerző nem véletlenül választotta az Aeropagitát, ugyanis a hagyomány minden probléma nélkül azonosította őt a franciák egyik legnagyobb nemzeti szentjével, az ókori Lutécia első püspökével, Szent Dénessel, aki halála után a saját levágott fejével egészen a francia királyok temetkezési helyéül szolgáló bazilikáig sétált.¹⁵ Ez a nemzeti szempont Caussinnál is megjelenik, mivel a *La Cour sainte*-ben szerepeltetett ószövetségi királyok, így Dávid, valamint Júda királyságának a próféták történetében megidézett uralkodói a francia király előképeinek számítottak, a francia uralkodókat ugyanis az ószövetségi királyok mintájára nemcsak megkoronázták, hanem fel is kenték, sőt ez utóbbi ceremónia volt a fontosabbik a kettő közül.

Caussin példázatszerű életrajzainak recepcióját jól jellemzi az a tény, hogy a *La Cour sainte* egyik fejezete (*Le Politique malheureux* – A balszerencsés politikus), amely Nagy Heródesről szól, olaszul önálló könyvként is megjelent. Ugyanaz a Marco Ginammi adta ki, mint a *La Cour sainte* első kötetét.¹⁶ Sajnos Zrínyi könyvjegyzékében nem találjuk a nyomát. Caussin Josephus Flaviust követi, és a történet pozitív hősének Heródes türelmes és állhatatos feleségét, Mirjamot teszi meg. A negatív példa természetesen Heródes maga, aki kezdetben tehetséges és sikeres uralkodónak bizonyult, ám a vallás maximáit megvetette, és végül szerencsétlenül járt. A címben szereplő *politikus* szó is erre vonatkozik: a XVI–XVII. századi Franciaországban azokat nevezték így, akik a *dévot*-kkal ellentétben a politikai józanság és a vallásbéke érdekében félretették

¹³ Hubert MUGNIER, *La Véritable politique du prince chrestien, à la confusion des sages du monde et pour la condamnation des politiques du siècle* (Paris: S. Piquet, 1647). A szerző életéről: Henri FOUQUERAY S. J., *Histoire de la Compagnie de Jésus en France des origines à la suppression (1528–1762)*, 5 voll. (Paris: Picard – Bureau des Études, 1910–1925), 5: 201–206.

¹⁴ MUGNIER, *La Véritable politique...*, 3, 25.

¹⁵ Pseudo-Aeropagita Dénes angeológiájának a dinasztikus reprezentációban betöltött szerepét a művészettörténeti kutatás a chambord-i királyi kastély dekorációja kapcsán vizsgálta: Thibaud FOURRIER et François PAROT, „Qu’est-ce que Chambord ? Étude du décor sculpté et nouvelles d’interprétations”, *Mémoires de la Société des Sciences et Lettres de Loir-et-Cher*, Comprendre Chambord à travers son décor sculpté 65 (2010): 25–55.

¹⁶ Nicolas CAUSSIN, *Il politico infelice del padre Caussino*, trad. Carlo Antonio COCCASTELLO (Venetia: Marco Ginammi, 1642).

a felekezeti aggályait, az intranzigensebb Caussin viszont azokra használja ezt a szót, akik csak az emberi *prudencia* maximáit veszik figyelembe, és megfélemeznek a vallás magasabb rendű igazságairól. A *politikus* szót Zrínyi a *Vitéz hadnagyban* a politikai elméletíró értelmében használta, de nála is megvan a terminus pejoratív jelentésárnyalata, és bizonyos rosszhiszeműséget ő is feltételez a „politikus” írók részéről.¹⁷

A szerencsétlenül járt udvari ember legérdekesebb példája Caussin könyvében Boëthius életrajza. Az egész mű egyik legterjedelmesebb példázataról van szó, ráadásul az iskoladrámák egyike, a *Theodoricus* is Boëthius és apósa, Symmachus tragédiájának állít emléket. A jól ismert történet szerint a római szenátor és filozófus Nagy Theodorik gót király legfőbb tanácsadójaként sikeres politikusi pályát járt be, azonban a pozícióba emelt gót udvaroncok, köztük egy bizonyos Trigilla irigysége miatt árulás vádjával apósával együtt fővesztésre ítélték. Caussin érdekes módon a római elit és a gót jövővények közötti érdekkonfliktust vallási ellentétként fogalmazza meg, és Boëthiusból katolikus mártírt csinál. Mindaddig, amíg az amúgy ariánus uralkodó minisztere tanácsára tiszteletben tartotta a katolikus egyház érdekeit, addig virágzott uralma alatt Itália, maga pedig jó királynak bizonyult, aminek Boëthius halálra ítélésével vége szakadt. Caussin valósággal szentté avatja, amikor ugyanis (elmondása alapján) Boëthiust lefejezték, egy ideig Szent Dénes módjára a kezében tartotta a fejét, amíg el nem ért egy közeli kápolnába, hogy ott lehelje ki a lelkét.¹⁸ Az isteni büntetés sem maradt el: Theodorik megőrült, és amikor egy lakoma során halfejet szolgáltak fel neki, azt Symmachus fejének hitte – az epizód a *Theodoricus* című drámában is szerepel.¹⁹ Halála után fia, Athalarik követte őt a trónon, de a dinasztia uralmának azonban a hűbérúr, Justinianus császár hadvezére, Belizár egyszer s mindenkorra véget vetett.

Sajnos Zrínyi valószínűleg nem olvasta Boëthiusnak ezt az életrajzát, ugyanis abból az olasz kötetből, ahol a helye lett volna, (talán a terjedelme miatt) egyszerűen kihagyták.²⁰ Pedig Zrínyit már csak a gót vonatkozások miatt is érdekeltette volna

¹⁷ ZRÍNYI Miklós, „Vitéz hadnagy”, in ZRÍNYI Miklós, *Próza munkái*, s. a. r. KULCSÁR Péter, 61–167 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 2004), 83: „Még két dolgot tanultam a’ politicusoktól in ista materia, de en egy általán véggel nemis javallom, nemis igazlom. Edgyik, hogy az igen okossok nem nyervehetnek nagy szerentsét. Másik, hogy a’ hazája és ura szeretők azok sem lehetnek igen szerentsések.”

¹⁸ A legenda ismertetésekor Caussin egyébként Boëthius összes műveinek kiadójára, Giulio Marziano Rotára hivatkozik: Nicolas CAUSSIN, *La Cour sainte du père Nicolas Caussin de la Compagnie de Jésus: Tome second* (Paris: Jean du Bray, 1645), 469.

¹⁹ Uo., 470; Nicolas CAUSSIN, *Tragoediae sacrae* (Coloniae Agrippinae: Joannes Kinchius, 1621), 311–316.

²⁰ A kihagyás ennek ellenére is elég furcsa, mivel az olasz fordító meghagyja a következő fejezet bevezetőjében (Reginald Pole bíboros életrajzában) a Boëthiusra történő visszautalást: „Io voglio congiungere a Severino Boetio il Cardinal Polo, uno dei più eccellenti huomini del secolo passato [...]”. Nicolas CAUSSIN, *Gli huomini di stato et di Dio della corte santa del M. R. padre Nicolò Causini della Comp. di Giesù: Parte seconda*, trad. Teofilo FORNI (Bologna: Carlo Zenero, 1650), 247; KLANICZAY, *A Bibliotheca Zriniana...*, 352 (457. sz.). A teljes olasz nyelvű sorozat, a Velencében és a Bolognában

Theodorik története, hiszen a Marcus Forstalltól megrendelt genealógiája a családját egészen Totila osztrogót királyig vezette vissza, aki történetesen annak a Theudisnak volt a rokona, aki Theodorik fegyverhordozója, a vizigótok későbbi királya volt. Totila nemcsak a Zrínyiek számára fontos dalmát partokat uralta, hanem Itáliát is végigdúlta, miközben a már említett Belizár, noha a csatatéren legyőzte őt, nem igazán tudott eredményesen védekezni ellene.²¹ De ha Zrínyi nem figyelt is fel Caussin gót vonatkozásaira, Forstall bizonyosan tudatában volt ezeknek: amikor az ír szerzetes a Rómát felforgató Totila tisztességes magatartásáról, a nőkkel erőszakoskodó katonák ellen hozott szankcióiról beszél, margójegyzetén a *Szent udvarban* olvasható Justinianus-életrajzra hivatkozik, vagyis igen kényes ügyben fordul Caussin atya művéhez: ahhoz keres adatokat, hogy a véres és barbár hódítót a dicső leszármazott igényeinek megfelelően heroizálhassa.²²

De talán fontosabb Caussin történeteiben az életrajzot exemplummá tevő narratív szerkezet: az erkölcsös, ráadásul politikai tehetséggel és kompetenciákkal is bíró miniszter felvirágoztatja a királyságot, ám az udvaroncok irigysége és mesterkedései, valamint a rászedhető király gyengesége miatt elbukik. Nyilvánvalóan azért is lehetett kedvelt példázat Boëthius története, mivel a börtönben írt művében, *A filozófia vigasztalásában* saját sorsára, a szerencse forgandóságára és a balsorssal szembeni állhatatosságra is reflektált.²³ Az uralkodó hálátlanságát megszenvedő tanácsadóknak Silhon több fejezetet is szentelt a *Ministre d'Etat*-ban, ahol Belizárt, illetve a Gran Capitanóként ismert Gonsalvo de Cordova és Alba herceg esetét is hosszan tárgyalja.²⁴ Zrínyi a *Vitéz hadnagyban* szintén kitér a hálátlanságtól szenvedő hadvezérek problémájára.²⁵ Bár egyszer sem említi a római szenátor nevét, Silhon egészen érdekes módon *A filozófia vigasztalása* hagyományát folytatta *Les deux vérités* (1626) című

megjelent könyvekkel együtt öt kötetet tett volna ki.

²¹ BENE Sándor, „Őskeresők: A Zrínyi-családtörténet és műfaji háttere”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 107 (2003): 3–42, itt. 35–42; Uő, „A Zrínyiek: egy családtörténet története”, in *A Zrínyiek a magyar és a horvát históriában*, szerk. BENE Sándor és HAUSNER Gábor, 271–319 (Budapest: Zrínyi Kiadó, 2007), itt. 289–291. Totila Theodorik házának bukása után lépett a trónra; életrajzához lásd: Ian HUGHES, *Belisarius: The Last Roman General* (Yardley: Westholme, 2009), 204–230, 232–233; Peter HEATHER, *Rome Resurgent: War and Empire in the Age of Justinian*, *Ancient Warfare and Civilization* (Oxford: Oxford University Press, 2018), 251–268.

²² Marcus FORSTALL, „A Zrínyi grófok hősi családjának története”, ford. BENE Sándor, in *A Zrínyiek a magyar és a horvát históriában*, 321–378, itt. 339, 374 (46. végjegyzet).

²³ A történet középkori recepciójáról és a szerencse allegóriájáról: Pierre COURCELLE, *La Consolation de Philosophie dans la tradition littéraire: Antécédents et postérité de Boèce* (Paris: Études augustiniennes, 1967); Catherine ATTWOOD, *Fortune la contrefaite: L'envers de l'écriture médiévale*, Études Christiniennes 9 (Paris: Honoré Champion, 2007), 87–117.

²⁴ Jean de SILHON, *Le ministre d'Etat avec le véritable usage de la politique moderne* (Amsterdam: Michilis, 1664), 30–51.

²⁵ ZRÍNYI, „Vitéz hadnagy”, 85: „néha jó lóis hám alatt nyomorodik meg”.

korai művével: a narratív keretbe helyezett műben a narrátor a kegyetlen Fortuna csapásaival szemben *két igazság* bizonyításával vigasztalja barátját, a Gondviselés létezésének és a lélek halhatatlanságának a levezetésével.²⁶ Zrínyi valószínűleg nem ismerte Silhonnak ezt a művét, de az udvaroncok és miniszterek jó és rossz szerencséje könyvgyűjtőként is foglalkoztatta. Silhon és Antoine Aubéry Richelieu-t és Mazarint védő művein kívül²⁷ megvolt neki franciául Edmond Breuché de La Croix különös filozófiai regénye: ennek főhőse Ergaste, az uralkodója kegyéből kiesett miniszter, aki sztoikus tanítását Langiuséhoz hasonló kertjében osztja meg hallgatóságával.²⁸ Sőt a csáktornyai könyvtár kéziratai között még egy *mazarinade* – Mazarint gúnyoló, a Fronde idején írt költemény – olasz fordítását is megtaláljuk, amely nem keresztény exemplumként, nem tragikus vagy sztoikus értelmezés keretében, hanem maliciózus éllel mutatja be a bukott államminisztert.²⁹

Boëthius kínálkozó történetéről tehát le kell mondanunk, viszont a Csáktornyán meglévő olasz kiadásban megtaláljuk Seneca életrajzát. Hogy mennyire kedves szerzője volt Seneca Zrínyinek, azt nemrég Bene Sándor tárta fel, rámutatva arra, hogy milyen szerepet töltött be Zrínyi elkeseredett heroikus sztoicizmusának – „ultra provokálom a fátumot” – kimunkálásában Seneca olvasása.³⁰ Caussin Senecát egy fejezetben szerepelteti Pál apostollal, felelevenítve azt a hagyományt, amely szerint a nagy bölcselő és a pogányok apostola Rómában, Néro udvarában találkozott, sőt levelet is váltott egymással, amely levélváltást egykor állítólag Szent Jeromos is idézte valahol.³¹ A *Seneca*

²⁶ Modern kiadása: Jean de SILHON, *Les Deux vérités*, éd. Jean Robert ARMOGATHE, Corpus des oeuvres de philosophie en langue française (Paris: Fayard, 1991). A boëthiusi hagyomány továbbéléséről mind a keresztény apologetikában, mind a politikai példázatok terén részletesebben lásd Gábor FÖRKÖLI, „Une «Consolation philosophique» méconnue: Les deux Vérités de Jean de Silhon (1626)”, in *Boèce au fil du temps: Son influence sur les lettres européennes du Moyen Âge à nos jours*, sous la dir. Sophie CONTE, Alicia OÏFFER-BOMSEL et María Elena CANTARINO-SUÑER, 545–559 (Paris: Classiques Garnier, 2019).

²⁷ KLANICZAY, *A Bibliotheca Zriniana...*, 211–212, 218–220 (165, 166, 174, 177, 178. sz.).

²⁸ Edmond BREUCHÉ DE LA CROIX, *Entretien du sage ministre d'Estat sur l'égalité de sa conduite en faveur et en disgrâce* (Leiden: Elzeviers, 1645). KLANICZAY, *A Bibliotheca Zriniana...*, 226–227 (190. sz.). A példány már nincs meg. Elképzelhető, hogy Zrínyinek a betűről betűre egyező, ugyanott megjelent 1652-es kiadás volt meg.

²⁹ „Raggioni di stato contro il ministero forestiere”, in „Miscellanea historico-politica — Italice”, Zagreb, Nacionalna i sveučilišna knjižnica, R 3584, fol. 179r–184r. KLANICZAY, *A Bibliotheca Zriniana...*, 337–338 (427 Ms.). Eredetije: *Raisons d'Estat, contre le ministere estrange* (Paris: Arnould Cotinet, 1649).

³⁰ Zrínyi Seneca *Hercules az Oeta hegyén*, illetve a *Trójai nők* című tragédiáit idézi a Rucsics Jánoshoz írott levelekben, az *Idő és hírnév* című ciklusban, valamint a prózai értekezések több helyén is: Bene Sándor, „A sztoikus Zrínyi”, in *MONOKgraphia: Tanulmányok Monok István 60. születésnapjára*, szerk. NYERGES Judit, VERÓK Attila és ZVARA Edina, 69–86 (Budapest: Kossuth Kiadó, 2016), 76–85.

³¹ CAUSSIN, *Gli huomini di stato...*, 550–562. Caussin Seneca-értelmezéséről és keresztény sztoicizmusáról ld. Julien-Eymard D'ANGERS, „Sénèque et le stoïcisme dans la «Cour sainte» du jésuite N.

Christianus tradícióját folytatva Caussin nem talán olyan érvet, amely ellentmondana a feltételezésnek, amely szerint Seneca keresztényként halt meg, sőt szerinte még halála sem volt igazi öngyilkosság, hiszen Néró parancsára vágta fel az ereit.³² Ha Zrínyit Seneca mint államférfi érdekelte, akkor Caussin szövege nem okozhatott csalódást. A francia jezsuita a filozófusnak Néró és Agrippina mellett betöltött tisztségét a korban divatos és már emlegetett államminiszter (*ministro di Stato; ministre d'Etat*) szóval írja le, amely terminust a margóra nyomtatott jegyzet is kiemeli.³³ Caussin Seneca-életrajzát olvasva az lehet a benyomásunk, hogy a szerző a politikát a kompromisszumok művészetének tartotta. Seneca politikai elveit bemutatva jegyzi meg a következőket: „Ennek [az állam helyreállítása] érdekében a sztoikus filozófia maximáit használta, de nem a legzordabb és legvadabb sztoicizmusét, hanem egy olyanét, amelyet előtte alaposan megválogatott és megédesített, hogy mindenki ízlését megnyerje vele.”³⁴ A kompromisszumos megoldások legjobb példája az a részlet, amelyben Seneca rájön, hogy Néró és anyja, Agrippina vérfertőzésre készülnek. Éppen ezért a filozófus a kisebbik rosszat választja: gyorsan kerít egy fiatal rabszolgányt, hogy Néró rajta vezethesse le szexuális vágyait. Eljárását a jezsuita szerző bibliai példával legitimálja:

Seneca ennek hírére elborzadt, és hogy megakadályozza a nagyobb bajt, rávett egy Acte nevű fiatal udvarhölgyet, egy korábbi Ázsiából érkezett, tökéletesen szép rabszolgányt, hogy Néróval szerelmeskedjen, és térítse el őt ettől a gyalázatos szenvedélytől; Seneca ebben éppúgy járt el, mint Lót, aki odaadta a lányait a felajzott szodomaiaknak, így véve elejét annak, hogy másképpen is kitombolják állatiasságukat.³⁵

Caussin (1583–1651)”, *Revue des Sciences Religieuses* 28 (1954): 258–285. Seneca mint drámaíró is megihlette Caussint, aki sok tekintetben a senecai tragédia intrikáját, poétikai eszköztárát és az isteni igazságszolgáltatás senecai működtetését utánozta: Jean-Frédéric CHEVALIER, „Nicolas Caussin héritier de Sénèque et de Boèce dans Theodoricus”, in *Nicolas Caussin: Rhétorique et spiritualité à l'époque de Louis XIII*, sous la dir. Sophie CONTE, 79–102 (Berlin: LIT Verlag, 2007).

³² Linus pápa, Flavius Dexter, Szent Jeromos és Szent Ágoston tanúságát idézi Seneca kereszténysége mellett, és csak Tacitus leírásában talál ellenérvet: Seneca a halála előtt a fürdővízből a megszabadító Jupiternek (*Iuppiter Liberator*) hintett áldozatot, ám Caussin szerint elképzelhető, hogy Seneca ekkor a megváltó Krisztusra gondolt (CAUSSIN, *Gli huomini di stato...*, 582–588.).

³³ CAUSSIN, *Gli huomini di stato...*, 511, 524.

³⁴ Uo., 514: „Egli si servi per questo delle massime della Filosofia Stoica, non però della più fastidiosa, ma di quella, ch'egli havea cavata, ed accomodata a questo disegno, per farla gustare al mondo tutto.”

³⁵ Uo., 475: „Seneca per tanto ne concepì horrore, e per evitare un più gran male, suscito una giovane Damigella chiamata Acte, che altre volte era stata schiava venuta dall'Asia, e ch'era perfettamente bella per dar esca d'amore a Nerone, et divertirlo da questa infame passione, ne che si portò come Loth, il quale presentò le sue proprie figliuole a quei arrabiati di Sodoma, per impedire altre furie della loro brutalità.”

Akkor viszont, amikor kifejezetten a katolicizmus ügyéről van szó, Caussin sokkal intranzigensebb elveket fogalmaz meg. Boëthius kapcsán elmondja például, hogy amikor Justinus bizánci császár elvette az ariánusoktól a templomaikat, Theodorik a rómaiakat kegyetlen vérengzéssel fenyegette, és János pápát akarta rávenni, hogy Konstantinápolyba utazva képviselje az ügyét, amit Róma püspöke meg is tett azért, „hogy megoldást találjon az ügyek elsimítására, anélkül azonban, hogy bármiben is lelkiismerete ellenére cselekedne”.³⁶ Persze a templomokat végül nem adták vissza az ariánusoknak. Még egyértelműbb az angol Reginald Pole bíboros esete, akiről Zrínyi is olvashatott az olasz nyelvű kiadásban. Amikor a válni készülő VIII. Henrik kikéri a véleményét, Pole először valamilyen középutas megoldáson töri a fejét, hogy a király akarata is meglegyen, de a saját lelkiismerete se szenvedjen sérelmet, végül azonban isteni ihletésre a sutba vágja a „tetszetős emberi érveket”, és a katolikus igazsággal szembesíti az uralkodót.³⁷

Az emberi *prudentia* haszna és esendősége

A fentiekből is talán világos, hogy a kora újkori politikai irodalomban tárgyalt erények legfontosabbikának, a gyakorlati okosságnak (*prudentia*) a státusza Caussinnél meglehetősen kérdéses, hiszen az isteni bölcsességgel és a vallás maximáival szemben rendre alulmarad. Úgy tűnik, hogy ennyiben Caussin pozíciója diametrális ellentétben van Zrínyiével, aki szerint Isten tervének, az általa létrehozott világrendnek a szerves része az emberi okosság, így a Gondviselés bölcsessége és a *prudentia* nem állnak egymással ellentétes viszonyban. A *Vitéz hadnagy* VI. diskurzusában a témát annak a kérdésnek az összefüggésében tárgyalja, hogy miért lehetnek szerencsések a gonoszok vagy az igaz hit ellenségei is, ha egyszer Isten tartja a kezében a szerencse gyeplőjét. A válasza erre az, hogy az Isten által meghatározott természeti törvény szerint az erős legyőzi a gyengét, az okos a bolondot, ezért Istennek minden egyes alkalommal csodát kellene tennie, hogy a jámbor, ámde gyenge vagy ostoba embereket megmentse: „ha csak a' jámborság és ártatlanság volna ezen e' világon szerentsés, számkivetés volna az okosság és emberi társaságbeli rend.”³⁸

³⁶ CAUSSIN, *La Cour sainte* [...] Tome second, 458: „voilà pourquoy le Pape fut supplié de se transporter à Constantinople, et trouver quelque expedient d'adoucir les affaires, sans toutefois rien passer au prejudice de sa conscience [...]”.

³⁷ CAUSSIN, *Gli huomini di stato*..., 252: „Lo Spirito di Dio s'impadronì del cuore, e della lingua di questo savio Consigliere, egli si scordò tutto quello, c'haveva preparato di ragioni humane, e compiacenti, per aprire solo gli occhi alla verità.”

³⁸ ZRÍNYI, „Vitéz hadnagy”, 81.

Nemrég Bene Sándor vetette fel, hogy Zrínyi magyarázatának forrása a tacitista szerzőnél, Virgilio Malvezzinél keresendő, akiről amúgy is tudható, hogy Zrínyi telejegyzetelte Tacitus-kommentárját, a *Vitéz hadnagy* számos aforizmájának a forrását. Bene kétségtelen érdeme, hogy Malvezzi többi, a Zrínyi-kutatásban elhanyagolt könyvét is átnézte, és a *Davide perseguitato*ban (Üldözött Dávid) rá is bukkant egy érdekes szövegpárhuzamra.³⁹ A kérdéses szöveghelyről azonban már Klaniczay pontosan megállapította, hogy annak közvetlen forrása Silhon *Ministre d'Estat* című művének olasz fordítása, amely egyébként is a diskurzusok alapjául szolgált.⁴⁰ Ha egymás mellé tesszük Zrínyi, Silhon és Malvezzi szövegét, rögtön látszani fog, hogy Zrínyi mondatszerkesztése Silhonét követi, mégpedig szorosan:

Zrínyi	Silhon	Malvezzi
Oka ennek a' külömbségnek az, hogj az Isten nem mindenkor akar csudákat csinálni, es nem bontja fel a' dolgoknak rendit az emberek jámborsága miat. Es tovább, valamint hogj szükséges a' jámboroknak hiti erősítésére, hogy valaha az Isten jöjjön az ő oltalmokra, úgy illendő az ő rendelésének törvényéhez és uraságának könnyebbüléséhez, hogy engedgyen a' következendő okoknak szabad folyást az magok tehetsége szerint [...] ⁴¹	La ragione di questa diversità è, che Iddio no[n] adopra ogni giorno miracoli, nè confonde punto l'ordine delle cose in riguardo degl'huomini da bene, si come è molto ragionevole, che per dare essercitio al loro coraggio, e stabilire le loro speranze, ei venga alle volte visibilmente in loro soccorso, è anco molto convenevole alle leggi della sua provide[n]za, ed alla dolcezza del di lui Governo, ch'egli lasci sovente operare le cause seconde conforme la loro forza, e potere [...] ⁴²	Se egli [Iddio] ponesse sempre mano a'miracoli, si crederebbe che avesse avuta poca providenza nella creazione delle cause seconde, e se mai vi ricorresse, non si conoscerebbe forse onnipotente. Dove Iddio fa miracoli, ve n'è per ordinario gran bisogno, e dove n'è gran bisogno, ivi è poca fede. Quando non viene conosciuto per le immagini che ha create, allora fa di mestieri che si lasci veder egli stesso nelle opere della onnipotenza. ⁴³

Silhon a szerencse és a történelem látszólagos immoralitásának problémáját két hagyomány szintézisével oldja fel: soraiban ott visszhangzik Szent Ágoston, aki szerint a pogány rómaiak birodalomépítő sikere azzal magyarázható, hogy az evilági dolgok törvényszerűségei szerint földi erőnyeik jutalmául földi dicsőséget kaptak,

³⁹ BENE Sándor, „Szigeti veszedelem: fikció, valóság és a halál pedagógiája”, in „Vár állott...”: Tudományos történelmi konferenciák, Vajdahunyadvár, 2013–2016, szerk. HERMANN Róbert, 131–162 (Budapest: Line Design, 2017), itt: 160–161.

⁴⁰ KLANICZAY, „Zrínyi helye...”, 168.

⁴¹ ZRÍNYI, „Vitéz hadnagy”, 81.

⁴² Jean de SILHON, *Il Ministro di Stato con il vero uso della politica moderna*, ford. ZICCATTA Muzio (Venetia: Marco Ginammi, 1639), 4.

⁴³ Idézi: BENE, „Szigeti veszedelem...”, 161.

ami azonban eltörpül majd a keresztények égi jutalmához képest.⁴⁴ A másik fontos hagyomány Aquinói Szent Tamásé és a skolasztikáé, amely a történelem kontingenciáját azzal magyarázza, hogy az elsődleges ok – Isten – a teremtet dolgokon, a másodlagos okokon keresztül hajtja a történelmet az általa kijelölt végső cél felé, és csak ritkán cselekszik közvetlenül.⁴⁵

A Bene által felfedezett párhuzam ettől még tanulságos, és Silhon és Malvezzi érve több ponton kétségtelenül hasonló: a másodlagos okok említése és a jámborok hitét erősítő csoda mindkettőben megtalálható. Talán maga Zrínyi is észrevette ezt a párhuzamosságát. Könyvtárában Malvezzinak a Dávid király és Saul ellenségeskedéséről szóló könyve egybe volt kötve Malvezzi más hasonló életrajzi munkájával, nevezetesen a *Tarquinio Superbóval*, és az *Il Romulóval*.⁴⁶ Utóbbiról Klaniczay jegyezte meg, hogy esetleg hathatott a *Mátyás-elmékedések* egy Romolusszal és Remusszal kapcsolatos példájára.⁴⁷ Hozzátehetjük, hogy az *Áfium* egyik példáját talán a Dávid ihlette: ahogy Dávid is megette ínségében a felajánlott áldozati kenyeret, úgy kel-lene a törökök elleni háborúért a templomi kincseket is feláldozni.⁴⁸ Ha egyébként a másodlagos okokkal kapcsolatos idézeteket nézzük, elképzelhető, hogy Silhon és Malvezzi gondolatmenete közös forrásra megy vissza, vagy akár az is, hogy Malvezzi Silhonnál olvasta. A *Ministre d'Estat* olaszul ugyan csak 1639-ben jelent meg, és a *Davide* első kiadása 1634-ből való, Silhon műve franciául már 1631-ben napvilágot látott. A bolognai származású Malvezzi katonai karrierje Milano spanyol kormányzója alatt kezdődött, és végül 1636-ban Madridban találta magát a spanyol főminiszter, Olivares meghívására. Márpedig a spanyol politikai köröket élénken foglalkoztatta Silhon könyve, mivel annak számos olyan kijelentése volt, amely rossz fényt vetett a spanyol uralkodókra. Később Nápolyban még egy részletes cáfolatot is közöltek.⁴⁹ A Zrínyi-szakirodalom nem húzta alá eléggé a tényt, hogy Malvezzi, a katolikus király hű embere tacitista létére az államrezon ellensége volt, műveiben a politikum és a vallás elválasztása ellen érvelt. *Dávidja*, *Romulója* és *Tarquinio Superbója* Caussin életrajzaihoz hasonló vallásos szellemiségű, meditatív, példázatos életrajzok voltak.⁵⁰

⁴⁴ *Isten városa*, V, 9–10.

⁴⁵ *Summa theologiae*, 1a, quaest. 103, art. 3.

⁴⁶ KLANICZAY, *A Bibliotheca Zriniana...*, 366 (485 sz.).

⁴⁷ KLANICZAY, „Zrínyi helye...”, 188–189.

⁴⁸ ZRÍNYI, „Az török áfium ellen való orvosság”, in ZRÍNYI, *Prózai munkái*, 202–227, itt: 223. Vö. az általam használt kiadásban: Virgilio MALVEZZI, *Davide perseguitato* (Felippo Alberto, 1636), 113–114.

⁴⁹ Flavio FIESCHI, *Il Perfetto Ministro con l'uso della vera Politica [...] con le risposte a quanto il Ministro di Stato, con l'uso della Politica Moderna hà detto contra le Corone di Spagna, e Nazione Spagnola* (Napoli: Ottavio Beltrano, 1644).

⁵⁰ Ebből a szempontból Malvezziről jó áttekintést nyújt az alábbi két tanulmány: José Luis COLOMER, „La France et l'Espagne en guerre: Virgilio Malvezzi dans la polémique française sur le style «coupé»”, in *L'Âge d'or de l'influence espagnole: La France et l'Espagne à l'époque d'Anne d'Autriche (1615–1666)*, sous la dir. MAZOUER Charles, 229–240 (Mont-de-Marsan: Éditions InterUniversitaires, 1991); José Luis

Ez után a kitérő után kell megállapítanunk, hogy a gondviselés és a szerencse problematikája szempontjából Caussinél is találunk több releváns idézetet is. Silhon és Malvezzi későbbi kimunkált érveléséhez képest Caussin gondolatmenete egyszerűbb, ám a *prudentia* fogalma szempontjából nagyban árnyalja a fentebb bemutatott, elítélő véleményt.

A Seneca-életrajz egy helyén a római filozófusnak *A gondviselésről* írott értekezésére reflektál, bizonyítva Senecának a kereszténységgel való összeegyeztethetőségét. Jellemző, hogy Caussin a jó embereket érő csapások felől veti fel a problémát: „értekezésében, amelyet írt – mondja a jezsuita – [Seneca] hathatós választ ad azoknak, akik csodálkoznak, hogy miért éri rossz a jó embereket, ha egyszer a hatalmas és tökéletes Isten tartja kézben dolgaikat [...]”.⁵¹ A legérdekesebb részek viszont az ószövetségi prófétákról szóló fejezetekben találhatók. Az egyik Elizeusról szól. Amikor az arámiak betörnek Izraelbe, a zsidókat Isten sugallatára Elizeus értesíti a veszélyről. Ezért az arámi király meg akarja őt öletni, ám Isten tüzes lovasokat és szekereket küld, hogy megmentse a prófétát (2 Kir 6, 8–23). Caussin ezekkel a szavakkal kommentálja a csodát:

Istennek olykor úgy tetszik, hogy rendkívüli csodákkal mentse meg szolgáit üldözőik kezéből, máskor viszont engedi, hogy a sötétség erői hatalmukba kerítsék a fényt, és hogy az istentelenek üldözzék és elfogják az igazakat, mégpedig azért, hogy szenvedéseik révén megdicsőüljenek.⁵²

Egy másik szöveghelyen azonban a gonosz Achab király fia, Jorám azt tervezi, hogy elfogatja Elizeust, akit az országot sújtó éhségért vádol. Isten ezúttal viszont nem siet csodát tenni, hogy megmentse prófétáját (2 Kir 6, 24–33):

[...] lám, ugyanannak a prófétának, akinek a parancsát az imént még tüzes légiók követték, most alig van ereje ahhoz, hogy megvédje magát és ellenálljon egy király erejének. Ebből megtanulhatjuk, hogy Isten nem mindig ad szentjeinek csodás erőt, ahogy a prófétálás

COLOMER, „Traité politique, exercice spirituel: L'art de la méditation chez Virgilio Malvezzi”, *Rivista di Letterature moderne e comparate* 45 (1992): 245–262.

⁵¹ CAUSSIN, *Gli huomini di stato...*, 516–517: „e nel trattato da se composto egli risponde molto bene a quelli, che si maravigliano, perche accada del male alle genti da bene, già che un Dio così grande, e così buono si piglia cura de' loro affari [...]”

⁵² Uo., 359: „Così piace qualche volta a Dio di liberare i suoi servi dalle mani de' persecutori, con straordinarie maraviglie, ed altre volte permette alle tenebre d'esercitare la loro pote[n]za contro i splendori della luce, ed agli empi di perseguitare i giusti, per rendergli gloriosi con i patimenti.” A margón: „Dio non impedisce sempre il male.”]

lelkével sem ajándékozza meg mindig őket, így ennek híján ők is kénytelenek a hétköznapi okossághoz [*prudence ordinaire; ordinaria prudenza*] fordulni.⁵³

A fenti téma a Jeremiásról szóló fejezetben is megjelenik. Caussin itt leírja, hogy az istenfélő Jósias király nem akarja átengedni országán Nékó fáraó hadseregét, aki az asszír uralkodó ellen indulna. Végül a fáraó seregei a zsidók ellen indulnak, és Jósias a csatában elesik (2 Kir 23, 29). Az ember megbántva érzi magát igazságérzetében, amiért Isten engedte, hogy a jámbor királyt pogány kéz ölje meg. Caussin azonban szónoki kérdések sorával igyekszik elcsendesíteni az olvasó felháborodását, köztük ezzel: „Ugyan miként is lehetne Istent arra kötelezni, hogy szolgálja mindig hozzásegítse a győzelemhez a játékban és a háborúban? Talán köteles lenne folyton-folyvást csodákat tenni, hogy az emberek belássák, kivel is van dolguk?”⁵⁴ Caussin itt nemcsak a csodatevés köteletségének abszurdításában közösködik a Silhonnál és a Zrínyinél olvasható gondolatmenettel, hanem abban is, hogy a jámborok felett sikert arató, majd békés öregkort megérő istentelenek példáját a muszlim sikerekre alkalmazza, megemlítve Mohamedet.⁵⁵

A jezsuita, a hispanofil tacitista és a „modern” francia politikus tehát ugyanazokon a kérdéseken töprengtek, némileg hasonló példaanyag segítségével. Nem csoda, ha ezek az egymással szembenálló politikai táborok, ha alkalmuk nyílik rá, egymás szövegeit is felhasználják. Ezt látjuk a fent emlegetett Hubert Mugnier, Caussin rendtársa és tanítványa esetében is, aki a szerencse fogalmát és a történelmi esetlegességek okait a *dévo*t körökben egyáltalán nem kedvelt Jean de Silhontól jelöletlenül átvett idézetek segítségével értelmezi, és Richelieu propagandistájához hasonlóan ő is arra a kérdésre keresi a választ, hogy miért lehetnek időnként sikeresek és szerencsések a rosszakaratú politikai vezetők, illetve a keresztény hit ellenségei.⁵⁶ Bár Mugnier teodíceája kevésbé eredeti, mint Silhoné – lényegében beéri azzal a banalitással, hogy Isten útjai kifürkészhetetlenek –, és nem kíván a *prudentia* földi erényének prókátorává szegődni, Richelieu apologétájától ő is

⁵³ Uo., 365: „vediamo, che il medesimo Profeta, il quale havea prima havute a suo comando legioni di fuoco, hora si trova in termine di difendersi, con un modo assai debole per resistere alle forze d'un Rè. Ma questo è per insegnarci, che Dio non concede sempre ai Santi la potenza de' miracoli, non più, che lo spirito della Profetia, e che mancando questi devono servirsi de' lumi dell'ordinaria prudenza.” A margón: „Dio non concede sempre la potenza effettiva de' miracoli a quelli, che ne hanno il dono.”

⁵⁴ Uo., 412: „In che modo, e con qual'instrumento s'è obligato Dio a fare, che i suoi guadagnino sempre al giuoco, ed alla guerra? Bisogna dunque, ch'egli faccia sempre de' miracoli per farsi stimar quello, ch'egli è?”

⁵⁵ Uo.; 413.

⁵⁶ A Silhonhoz köthető átvételeket két jellemző hellyel tudjuk illusztrálni:

azokat a mondatokat veszi át, amelyeket Zrínyi a *Vitéz hadnagyban*. Úgy látszik tehát, hogy Silhon szavai a bíboros miniszterek politikai ellenlábásait emulációra, kreatív és versengő újraértelmezésre sarkallták.

<p>„En un mot l'Ouvrier qui garde le [sic] regles de son art, n'est jamais frustré de son intention. Le peintre qui entend parfaitement le meslange des couleurs, et la proportion des choses, fait quand il veut des tableaux admirables. L'Architecte qui forme des desseins selon les regles de l'Architecture, les voit heureusement reüssir. Et les plus belles operations de l'homme, et où sa partie la plus noble a plus de part, ne sont pas seules capables de parvenir à leur fin, et à l'effect où elles tendent.”</p> <p>SILHON, <i>Le ministre d'Estat...</i>, 2–3.</p>	<p>„Quand un Architecte forme ses desseins selon les Regles de l'architecture, il les voit tousjours heureusement reüssir : Quand un peintre garde la proportion des choses, fait un bon mélange des couleurs, et observe le reste des preceptes que la peinture enseigne, il fait infailliblement des Tableaux achevez, et qui sont dans la perfection : Quand un Philosophe ou mathematicien à [sic] verifié deux propositions de son Syllogisme, il fait un demonstration, et tire une consequence necessaire qui ne se peut nier, et que les plus opiniatres sont obligez de recevoir : Tout ouvrier qui garde les Regles de son art n'est jamais frustré de son intention, et vient à bout de ce qu'il pretend : Il faut toutefois excepter l'Art de la Politique qui represente le gouvernement des peuples, et le maniment des grandes affaires, soit en paix, soit en guerre.”</p> <p>MUGNIER, <i>La Véritable politique...</i>, 79–80.</p>
<p>„Il est certain que dans le cour des affaires, il n'y a que les desseins qui soient au pouvoir de l'Homme, et qu'il y a quelque Puissance au dessus de luy qui dispose des evenemens, et qui estant infiniment sage ne fait rien à l'avanture. Le hasard auquel on donne tant de choses, est un ouvrage de nostre esprit, & non pas un des principes du gouvernement du monde : hors de nous tout est conduit avec lumiere et avec justice, et cette Deesse sans yeux, qu'on a appelée Fortune, est un Fantosme que la Philosophie n'a jamais adoré, et que la Religion à aboli en defaisant l'Idolatrie [...] Mais pour en dire ce qui en est, la Puissance dont nous parlons n'est autre chose que Dieu mesme, entant qu'il se mesle du gouvernement des causes libres, et qu'il les fait arriver au point qu'il a resolu, soit que ce soit leur dessein, ou qu'elles en ayent un autre.”</p> <p>SILHON, <i>Le ministre d'Estat...</i>, 1–2.</p>	<p>„Quand je dy que le bon-heur dispose de l'évenement, je ne pretens pas remettre, sur l'Autel ce phantôme sans yeux, que l'ron nous represente sur une Roüe, cette fausse Deesse qu'on appelle Fortune ; la Religion Chrestienne l'a abolie, en détruisant l'Idolatrie, et jamais la Philosophie ne l'a adorée, encore que les malheureux luy ayent Souvent attribué les causes de leurs miseres, et les ignorans, les effets de leur mauvaise conduite. J'entend par le bon-heur, Dieu mesme entant qu'il se mêle de nos affaires, et qu'il les fait reüssir selon nos desirs, faisant naistre les occasions, et donnant les moyens, pour les conduire à la fin que nous pretendons : Ce qu'il ménage de telle sorte, qu'il n'apporte point de violence à la liberté, ny de changement à l'ordre, qu'il à étably dans la nature.”</p> <p>MUGNIER, <i>La Véritable politique...</i>, 80–81.</p>

Caussin az egyházi emberek politikai szerepéről

E tanulmány konklúziójában meg kell említeni egy olyan témát is, amelyben Zrínyi egészen biztosan nem értett egyet Caussinnel: az egyházi személyek politikai szerepvállalásáról van szó. Ismertek azok a passzusok, amelyben Zrínyi Tomori Pál érseknek a mohácsi csatában betöltött szerepét kárhoztatja, illetve amelyben annak a Giuliano bíborosnak és pápai legátusnak az ármánykodását bírálja, akinek biztatására II. Ulászló megszegte a törökökkel kötött szegedi békét – ennek a hadjáratnak az eredménye lett a tragikus vármai csata.⁵⁷ Zrínyi egyértelműen fogalmaz: a papságnak nincs keresnivalója a világ „politicus administratiójában”.⁵⁸ Caussin ennek az ellenkezőjét állítja: szerinte az uralkodó legjobb tanácsadója a gyóntatója. Mivel a jezsuita maga is XIII. Lajos gyóntatója volt, ez az állítása – noha jóval gyóntatói kinevezése előtt fogalmazta meg – minden bizonnyal felkelthette Richelieu gyanakvását és féltékenységét, így ennek a merész kijelentésének köze lehetett az udvarból való eltávolításához is.⁵⁹ Ugyanakkor a politikai és az egyházi karrier kapcsolata Caussinnél sem problémamentes, és nemcsak az udvar romlottsága miatt. Az egyházi emberekről szóló rész bevezetőjében – ami az olasz fordításból kimaradt – arról értekezik, hogy milyen veszélyeket rejt magában az, hogy a világi hivatalok magas ára miatt az elszegényedett nemesek kénytelenek egyházi pályát választani, mégpedig nem valódi hivatásból, hanem egyházi javadalmakért.⁶⁰ Érdekes módon francia tárgyú olvasmányainak köszönhetően Zrínyi is tisztában volt ezzel a problémával. E tárgyban a Mátyás-elméletekben Gabriel Barthélemy de Gramond-t, XIII. Lajos korának történetíróját idézi:

A régi szokások visszaélésbe züllöttek, úgyhogy az egyház jövedelmét, a nép vérét és verejtékét a leghitványabb módon elherdálják, tudniillik vadászatra, luxusra, fölösleges és kétes hadakozásra, a rokonság gyarapítására, négyesfogatokra, csinos apródokra, felcicomázott paripákra, arany kacatokra, mind effélére rogyásig, óriási költségen, míg a szegény, akinek a vérén híznak, fagyoskodik és beledöglik a nyomorba. Emiatt az eretnekek botránkozása, a Szentszék megvetése, és ezért meggy tönkre az egyházi rend – és így tovább.⁶¹

⁵⁷ ZRÍNYI, „Vitéz hadnagy”, 70 (III. diskurzus); „Mátyás király életéről való elméletek”, in ZRÍNYI, *Próza munkái*, 168–201, 178–179.

⁵⁸ Uo., 180.

⁵⁹ Volker KAPP, „Skandalöse Orthodoxie bei Nicolas Caussin”, in *Heterodoxie in der frühen Neuzeit*, Hg. Hartmut LAUFHÜTTE und Michael TITZMANN, 191–200 (Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 2006).

⁶⁰ CAUSSIN, *La Cour sainte [...] Tome second*, 488.

⁶¹ ZRÍNYI, „Mátyás király életéről való elméletek”, 180, 338–339 (a latin idézetet fordította Kulcsár Péter).

Caussin és Zrínyi is tehát az egyházi és a világi szféra hatékonyabb elválasztása mellett érvel, csak míg a jezsuitát az egyházi hivatás tisztaságának megőrzése motiválja, addig Zrínyi – noha mint a Gramond-idézet mutatja, az előbbi célról szem feledkezik el – a politikai és hadászati döntéshozatalból szeretné kizárni az arra szerinte a kontemplatív életmódjuk és a férfias *virtù* hiánya miatt alkalmatlan egyháziakat.

Nem mehetünk el szó nélkül a mellett a zavarba ejtő tény mellett sem, hogy Zrínyi a maga antiklerikálisnak tartott politikai elméletét mégiscsak olyan elméleti művekre támaszkodva alkotta meg, amelyek két bíboros-főminisztert, Richelieu-t és Mazarint dicsőítettek, és politikájukat bemutatva egyházi státuszuk értelmezéséről sem feledkeztek meg. Abban, hogy Richelieu az államrezon mély ismeretét, az emberi *prudencia* adományát használva a Francia Királyság felemelkedéséért munkálkodik, Silhon a Gondviselés művét, a bíboros isteni kiválasztottságának a jelét látta, sőt kiemelte, hogy Richelieu-t egyházi státusza különösen alkalmassá teszi politikai szerepére, mivel így olyan ember tölti be a király mellett a legfőbb tanácsadó posztját, aki a világias bűnöktől és szenvedélyektől távol tudja tartani magát.⁶² Mondani sem kell, a kiválasztottság tudata Zrínyi politikai elméletében és önreprezentációjában is megjelenik.⁶³ Ahogy dédapja előtt is meghajol a kereszt, úgy a költőt szintén isteni fuvallat sarkallja munkára.⁶⁴ Sőt az *Áfiumban* Ezékiel könyvből és Debóra énekéből vett intertextusok segítségével egyenesen egyfajta prófétai szerephez helyezi magát a szerzői én.⁶⁵ Ennek a prófétai identifikációnak a kialakításában éppenséggel Caussin életrajzaiból – Illés, Elizeus, Izajás, Jeremiás, Keresztelő Szent János életéből – is ihletett meríthetett Zrínyi.

A fentiekben azt kívántam bemutatni, hogy helytelen volna Zrínyi olvasmányait állítólagos modernségük és elavultságuk szerint kategorizálni, és a meghaladottnak minősített szövegeket kizárni az irodalomtörténeti vizsgálatainkból. A *dévo*t és a *politique* művek nyilvánvaló ellentmondásaik ellenére is egymással párbeszédben álló szövegek voltak, ugyanazokra a kihívásokra keresték a választ gyakran zavarba ejtően hasonló eredménnyel, és ezt figyelmes olvasóként Zrínyinek is fel kellett ismernie.

⁶² Silhon providencialista történelemfelfogását hangsúlyozza: Robert DAMIEN, „Silhon, conseiller de Richelieu, l’homme-providence”, *Corpus: Revue de philosophie*, 42 (2002): 11–22.

⁶³ Silhont fordítva írja a „Vitéz hadnagy”-ban (82): „De mikor osztán választ valakit [Isten], hogy ez világnak vétkeit ő általa meg orvosollya, avagy valamely országnak nyomorúságát meg jobbjítsa, akkor bizonyára magára veszi annak a’ gondját [...], akkor ő ont a szívében bátorságot, elméjében értelmet” stb. Vö. KLANICZAY, *Zrínyi Miklós*, 418.

⁶⁴ LACZHÁZI Gyula, „»Mellyet Isten lölke elmémbe befujja«: Az isteni inspiráció Zrínyi Szigeti veszedelmében”, *Irodalomtörténet* 87 (2006): 565–576.

⁶⁵ A bibliai szerepmintákról ld. PAFKÓ Tamás, „Bibliai szerepek Zrínyi Miklós életművében”, doktori disszertáció (Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem, 2015).